

УДК 321.7

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2020-1\(59\)-4](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2020-1(59)-4)

Микола ГОЛОВАТИЙ

доктор політичних наук, професор, професор кафедри соціальних дисциплін і соціальної роботи, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, Україна, 03039
ORCID: 0000-0013-1378-8776

Mykola HOLOVATYI

Doctor of Political Science, Professor, Professor Department of Social Sciences and social work of the Interregional, Interregional Academy of Personnel Management, 2 Frometivska str., Kyiv, Ukraine, 03039
ORCID: 0000-0013-1378-8776

ПОЛІТИКО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ДИСКУРС ДЕМОКРАТІЇ

POLITICAL AND CIVILIZATIONAL DISCOURSE OF DEMOCRACY

Досліджуються актуальні проблеми зародження, історико-політичної генези та сучасного розвитку демократії, демократичних процесів у країнах світу. Робиться політичний акцент на неординарності, протирічливості функціонування демократії. Виділяються проблеми взаємин влади і громадянського суспільства, формування цивілізованої взаємодії більшості і меншості. Прогнозується суспільний розвиток демократії у постіндустріальну добу не лише як міфу але й предметної соціальної реальності.

Ключові слова: демократія, моделі демократії, демократичний транзит, більшість і меншість у суспільстві, державна влада і громадянське суспільство.

Actual problems of origin, historical and political genesis and modern development of democracy, democratic processes in the countries of the world are investigated. There is a political emphasis on the extraordinary, contradictory functioning of democracy. The problems of the relationship between the government and civil society, the formation of civilized interaction between the majority and the minority are highlighted. The social development of democracy in the post-industrial era is predicted not only as a myth but also as a material social reality.

Key words: democracy, models of democracy, democratic transit, majority and minority in society, state power and civil society.

Постановка проблеми. При дослідженні феномену «демократія» використовуються два теоретико-методологічні підходи нормативний і емпірично-описовий. Нормативний найперше дозволяє отримати відповіді на питання, що таке демократія, в чому її специфіка у порівнянні з іншими формами облаштування життя соціуму і т. ін. За такого підходу демократія пояснюється як суттєво заідеалізований (бажаний) феномен. Складніше бути з підходом емпірично-описовим, який хоч і дає певні відповіді на питання, в чому (процедурно перш за все) різняться різні форми (моделі) демократії – Американська, Японська, Африканська, Канадська, Європейська (різних країн), але пов'язана головним чином з відповідями на питання як «процедурно» організована демократія.

Маємо обидва підходи не протиставляти але використовувати спільно, у поєднанні, бо це єдиний шлях більш-менш глибокого пояс-

нення демократії, її сутнісних характеристик, практично-прикладного функціонування.

Велике коло актуальних, протирічливих і досить гострих проблем теоретичного й практичного характеру, пов'язаних із феноменом «демократія» потребує виокремлення тих, що мають основоположний базовий характер. До них віднесемо такі: а) що таке народ, його більшість; б) чому (і чи може) більшість керувати меншістю; в) чи існує і чи може бути якась оптимальна модель демократії. Інші проблеми теоретичного характеру є похідними від названих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до проблеми «демократія» завжди, починаючи і Стародавнього Світу, був надто великим, а тому в наявності є багато джерел філософського, історичного, соціологічного, політологічного, культурологічного характеру, які важко не лише перерахувати але й систематизувати.

В загальнотеоретичному плані в процесі розгляду політико-цивілізаційних аспектів демократії, її формування і розвитку на сучасному етапі функціонування держав і суспільств, за основу бралися праці таких зарубіжних і вітчизняних дослідників як А. Авторханов [1], Алексис Токвіль [2], О. Бабкіна і В. Селіванов, М. Вебер, К. Гаджієв, М. Головатий [3], Р. Мехтієв [9], А. Мельников [8], Б. Рассел, Ф. Рудич, А. Толстоухов [12], В. Халіпов [14] та ін. Праці вказаних авторів побачили світ у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття, коли демократія існувала і розвивалася в умовах радикальних змін політичних систем і суспільств.

Аналізуючи особливості політичного демократичного транзиту у більшості пострадянських країн, український політолог Т. Мармазова доречно вказує на те, що «головною метою переходу до демократії зокрема пострадянських країн, виявилось не прагнення громадян, а воля і здатність правлячої еліти здійснити «демократичний транзит», що дозволило реалізувати процедурний варіант демократизації. Успіх демократичного транзиту у пострадянських країнах залежав не від зусиль громадянського суспільства, яке тільки зароджувалося, а від компетентності еліти, її можливостей і бажання мобілізувати всі суспільні ресурси заради досягнення поставленої мети» [7, с. 15].

Саме через відсутність розвинутих громадянських суспільств, сформованої відповідальної і високопрофесійної національної еліти, реальних моделей державотворення і т. ін. в пострадянських країнах після розпаду СРСР, так званої соціалістичної системи фактично стали формуватися імітаційні, процедурні, незатребувані національними потребами суспільного розвитку демократії.

У зв'язку з цим актуальними постають питання, що стосується реальних передумов формування демократії. Оскільки їх багато, вкажемо на три основних групи, що, на наш погляд, потребують поглибленого наукового аналізу.

Перша група передумов пов'язана з необхідністю відповідної модернізації суспільства, його нової соціальної стратифікації, демократизації, політичної культури, наявності певних зовнішніх факторів (стабільність геополітики, дієвість, конструктивізм міжнародних відносин тощо). Ці фактори найяскравіше даються взнаки у суспільствах так званого перехідного, трансформаційного стану. Друга група передумов демократизації вбачається в поступовому переході від тоталітаризму, авторитаризму до демократії завдяки провідній ролі еліт (за М. Вебером – теорія зміни еліт). Третя

група передумов демократизації вбачається у самому процесі консолідації демократії за рахунок: формування національної єдності і відповідної ідентичності народу; досягнення відносно високого рівня соціально-економічного суспільного розвитку; максимальне розповсюдження тих духовно-культурних норм і цінностей, що передбачають визнання демократичних принципів, довіра до ключових політичних інститутів і т. ін. Подібні передумови мають бути предметом широкого і конкретного наукового дослідження.

Метою даною статті є аналіз особливостей історико-політичної генези феномену демократії з акцентом на тих проблемах її трансформації, що найбільше даються взнаки в теоретичному і практичному планах у сучасну добу.

Виклад основного матеріалу. Термін (слово, дефініція) «демократія» грецькою мовою означає «народовладдя». Оскільки люди рідко досягають однакості, пишуть І. Маклін та А. Макліман, – демократію як описовий термін можна вважати за синонім «урядування більшості» [5, с. 174].

Перше коло дискусійних питань – «народ» і «більшість», що є що? Загальне пояснення терміну «народ» пов'язане з тим, що мова, мовляв, йде про спільність людей із різних соціальних верств, класів, націй, етнопонаціональних груп, об'єднаних у державу [11, с. 252].

Центральним у такому визначенні поняття народ є те, що пояснює його як усе населення даної держави. Є і більш точні, наближені до феномену «демократія» визначення поняття народ, а саме: «Народ – зв'язана одинаком походженням і мовою культурна спільність людей, що є справжнім і єдиним носієм об'єктивного духу» [13, с. 284]. Нас, в даному випадку «підкуплює» термін «об'єктивний друк» (у Г. Гегеля: «Дух виявляється як велетенський знак інтеграла, що поєднує небо і землю, добро і зло»).

У зв'язку із вище зазначеним, можна вести мову про «народну демократію», як владу всього народу, хоча це досить складно, бо тоді (а це – неможливо) усі правлять усіма. Нам видається, що достатньо логічним є таке пояснення феномену народ: «1) населення держави, жителі країни; 2) в демократично влаштованій державі суб'єкт влади і разом з тим її об'єкт» [14, с. 574]. Акцент робимо на п. 2, оскільки він пояснює специфічний соціальний діяльнісний статус феномену «народ», завдяки чому є також можливість перейти до проблеми більшості і меншості у демократії.

В демократії важливо бачити два її виміри, як соціальної цінності: системний і ціннісний. В першому плані йдеться про набір різноманітних соціальних структур, що, у різний спо-

сіб формують та обстоюють демократію як феномен. Найбільшою і, фактично, цілісною структурою тут є громадянське суспільство. Щодо ціннісного виміру, то мають на увазі масові демократичні цінності та орієнтації, що у поєднанні створюють духовно-моральну основу демократії. Цей, другий вимір демократії є набагато складнішим від першого і, практично, трансформація демократії, як суспільного феномену, базується саме на ньому.

Якщо розуміти демократію, як правління більшості, то надто дискусійним є питання про таку більшість загалом. Ще Ж.-Ж. Руссо стверджував, що інтерес більшості може бути інтересом просто великої групи людей, але не інтересом усіх. До того ж, як зазначає американський політолог А. Ханна, часто правління усіх освячується і стверджується просто групою активних і небайдужих людей. Врешті, демократичне правління має базуватися на надто великому розмаїтті інтересів і потреб великої групи людей, врахувати яких в ідеалі фактично неможливо.

Соціальна практика наочно підтверджує, що усякий демократичний процес неможливий без існування і функціонування опозиції, статус і суспільна сила якої відіграють надто важливу роль у всій політичній діяльності.

Все, як підтверджує суспільна практика, залежить від прав, механізмів, якісних ознак опозиції. Не вдаючись у предметний розгляд проблем опозиційної діяльності, підкреслимо, що на перший план виступає діяльність опозиції по захисту держави від деструкційних дій, руйнівних процесів. Опозиція має цивілізовано конкурувати в боротьбі за владу в межах конституційно-правових норм, всебічно керуючись нормами демократії і гуманізму. Абсолютно необґрунтованими є спроби пояснювати опозицію як суто деструктивну політичну силу, що діє всупереч реальній владі. В цивілізованих, розвинутих суспільствах опозиція завжди працює над тим, аби виглядати і бути кращою у порівнянні з діючою системою влади і завжди не повинна втрачати надію на те, що, врешті, таку владу здобуде.

Є немало країн, де місце, роль опозиції в політичній системі держави, її взаємини з іншими суб'єктами суспільно-політичного процесу визначені у правовому плані, навіть в Конституціях країн, що можна вважати природним, і логічним фактором.

До сьогодні в дискусіях про демократію, її роль і місце в системі управління державою центральне місце займає проблема функцій держави і громадськості у такому управлінні, раціонального поділу таких функцій. В цьому плані досить гострими є суперечки демократів

і лібералів. Демократи ведуть мову про розширення повноважень держави з одночасним запровадженням жорстоких конституційних її повноважень, тоді як ліберали застерігають від можливої тиранії нічим не стримуваної більшості (Д. С. Мілль, А. де Токвіль та ін.).

Спроб закріпити народ і зробити його основним суб'єктом, найперше, державної влади в історії Росії, та і Україні (як частині Російської імперії) маємо немало. Так в проєкті Конституції одного з видатних діячів і ідеологів руху декабристів Микити Муравйова (1796–1843) у главі 1 написано: «Джерелом верховної влади є народ, якому належить право робити основні постанови для самого себе». А видатний теоретик анархічного руху Михайло Бакунін взагалі заперечував можливість держави надати демократичну свободу народу, коли писав: «Ніяка держава, якими б демократичними не були б її форми, хоча б найкраща політична республіка, народна тільки у сенсі брехні, відома під іменем народного представництва, не в силах дати народу того, що йому потрібне, тобто вільної організації своїх власних інтересів знизу догори, без всякого втручання, опіки, насилля зверху, тому що всяка держава, навіть сама республіканська і сама демократична, навіть удавано-народна держава, задумана К. Марксом, за своєю суттю не являє собою нічого іншого, як управління масами зверху донизу, шляхом інтелектуальної і тому самої привілейованої меншості, нібито краще розуміючої справжні інтереси народу, ніж сам народ» [там само, с. 968].

Друге коло питань, чи може більшість керувати меншість і якою, власне має бути така меншість, яка об'єктивно керує більшістю. Тут, однозначно заперечувати такий, здавалося б абсолютно заперечний процес нібито і є підстави, однак ще у XVII – XVIII століттях філософи, соціологи, політики серйозно задумувалися саме над проблемами права голосу громадян, суттю і ходом демократичних процесів формування і розбудови націй, реалізації демократичних принципів народного врядування, взаємодії формальної і правової рівності та політичної демократизації [4, с. 103]. Тобто, центральним питанням для історичної генези і долі демократії все ж є питання взагалі, хто має правити у правовій державі.

Фактично у давнину демократія була тією основою, на базі якої розрізняли не просто систему влади, але й політичні системи: влада одного монарха, влада декількох – аристократія, влада багатьох – демократія. У «чистій», ідеальній формі демократія в ті часи не визна-

валася, бо, як стверджував Платон, в демократії відбувається підкорення розуму пристрастям, а Аристотель взагалі стверджував, що демократія – то джерело незбалансованості, нестабільності у суспільстві, доводячи перевагу так званому мішаному правлінню, коли добродесні монархи свідомо обмежують свою владу законодавчим шляхом.

Як складову мішаного республіканського устрою демократію розглядали пізніше Н. Макіавеллі, Ж.-Ж. Руссо, інші філософи середньовіччя. Так, Руссо вважав, що має бути лінія розмежування між демократичним сувереном (носієм верховної влади у державі) і самою демократичною державою: верховну владу народу Руссо схвалював, але демократичний устрій рахував неможливим: мовляв, така форма правління може бути принагідною не для людей, але для ангелів.

Існує, як відомо, термін «сильна демократія», під яким розуміють активну участь громадян у суспільно-політичному житті. Така демократія, мовляв, суттєво відрізняється від «унітарної», або тоталітарної демократії.

Маємо немало теорій, точок зору, пов'язаних з досить радикальними оцінками сучасної демократії. Так В. Парето, Г. Моска, Г. Міхельс, по-різному, але пояснювали демократію, як специфічну основу ротації еліт, а часто і просто як прикриття олігархічних устремлінь правлячої влади.

Зрозуміло, що найскладнішим і найоб'ємнішим є питання про те, якою може бути оптимальна модель демократії у XXI столітті.

Демократії по-різному пояснюють, вибудовують стратегію розвитку великих спільнот, а, відтак, і людства загалом. Так, А. Куртов, посилаючись на точку зору М. Дюверже, зазначає, що «демократії прагнуть будувати майбутнє знизу догори, тоді як тоталітарний світ – згори донизу» [6, с. 88].

Хоча ще в часи Древніх Риму, Греції, Спарти, Афін і т. ін. під демократією розуміли владу народу, вже тоді заперечувалася демократія, яка погано регулюється законом і, власне, є владою демагогів, маніпуляторів громадською думкою, тиранів. Сучасну демократію важко назвати беззаконням, оскільки навіть суверенітет народу (його суть, межі, процедури) обов'язково прописується найперше конституцією.

В демократії ХХ – ХХІ століть чітко проглядаються найперше принципового характеру взаємини між владою і народом, між державою і громадянським суспільством. Як пишуть автори одного з цікавих словників з нових соціальних термінів «Виникнення гро-

мадського простору в результаті створення громадянського суспільства, вільного від безпосереднього державного контролю, є гарантією того, що ніхто не є великим учителем або верховним суддею і що, на крайній випадок в принципі, істина і справедливість завжди будуть ставкою у боротьбі» [15, с. 467].

Акцентуючи увагу на тому, що суть, стан, доля демократії у будь-якій країні значною мірою детермінується характером і особливостями політичної системи конкретної країни, А. Мельвіль доречно виділяє такі особливості таких систем саме стосовно країн посткомуністичного характеру (яких відносимо і Україну):

- специфіка, особливості до комуністичних традицій (попередній до комуно-соціалістичних систем досвід демократичного врядування);
- стан розвитку більшості суспільних сфер – соціально-економічної, політичної, культурної у відповідності із «стартовими» засадами суспільної демократизації;
- особливості, специфіка ерзії та розпаду старих, авторитарних структур влади (найперше, державної);
- ситуація, базові засади зміни і репродукції політичної, економічної та інших еліт;
- специфіка формування нових політичних інституцій;
- тактика та діяльність основних політичних акторів у сфері політики [8, с. 74].

Після розпаду СРСР, колишнього соціалістичного табору активно започаткувався процес демократизації, або демократичний транзит, як «етап переходу (транзиту) від авторитаризму до демократії» [9, с. 125].

Основу цього процесу становить зміна взаємовідносин між державою і суспільством, а у більш вузькому плані – між громадянином і державою. В центрі цього процесу – реформування політичного управління на засадах демократії, а утруднюється він тим, що існує немало різних концепцій і ідей демократичного врядування, що природно, ускладнює демократичний вибір. Достатньо нагадати такі теорії демократії як: анархістська, економічна, елітарна, партиципаторна, плебіцитарна, соціалістична, учасницька, християнська і т. ін. Не вдаючись в аналіз подібних теорій, зазначимо, що для сучасної України, подібних їй країнам, найпомітніше значення має теорія і практика учасницької демократії, оскільки йдеться про включення в усі процеси державотворення й управління максимально великої кількості людей.

За визначенням зарубіжних фахівців – спе-

ціалістів у галузі процесів демократизації суспільств, проблеми сучасних держав полягають у їх найпомітнішій бюрократизації. Головною метою використання права в сучасних державах, зазначають, зокрема, російські політологи А. Лукашов і А. Поніделков є «втручання держави у приватне життя власних громадян нібито з метою виховання у них поваги до законів. Під цим гаслом держава проникла практично в усі сфери громадського і економічного життя – управління фінансовими потоками, доступ до інформації, охорона здоров'я, освіта і т. ін. (Детально див.: Лукашов А.В., Поніделков А.В. Анатомія демократії, или Черный PR как институт гражданского общества. – СПб.: Издательский Дом «Бизнес–Пресса», 2001. – 267 с.).

У сучасних демократіях, у зв'язку з вище означеним, існує достатньо досить гострих протиріч, які дають далеко не позитивні результати. По-перше, владна меншість, з метою доведення своєї легітимності, вдається до все більш вишуканих, інноваційно оснащених технологій маніпулювання громадською думкою. По-друге, зовсім інший характер має професіоналізм політиків, професійних управлінців у сфері державного управління. Це вже бюрократія абсолютно нового типу, основу підготовки і діяльності якої становлять політичний менеджмент, політична психологія, політична конфліктологія, які готують людину не стільки до попередження, унеможливлення проблем, конфліктів, криз, скільки до їх вже практичного розв'язання. З іншого боку, все більше дається взнаки проблема конформізму більшості, що навіть великі і гострі суспільні події не дає можливості назвати класичними революціями XXI століття. Український дослідник А. Толстоухов називає цей процес диктаторською демократією, що приходить на зміну раціональної демократії [12, с. 63].

Досягти того, щоб, як казав американський політик Томас Джефферсон, існувала демократія як «правління народу народом в інтересах самого народу» надзвичайно важко. І сьогодні, на здавалося би високому рівні розвитку демократії народ керує собою саме завдяки існуванню тих механізмів влади, які називають державою. І тому проблема взаємодії держави і громадянського суспільства реально існує – фактично бездержавних суспільств на Землі немає. Як ці взаємини будуть існувати у майбутньому – прогнозувати фактично неможливо. Держави далеко не добровільно передають окремі повноваження громадянському суспільству, залишаючи все ж за собою багато вирішальних, стратегічного характеру функцій.

Другим потужним гальмом «ідеальної» демократії була, залишається і, впевнені, буде в подальшому проблема нерівних можливостей. Концентрація найперше матеріальних благ в руках все меншої меншості елементарно деформує демократію, як романтичні очікування більшості. Ще на початку XX століття відомий теоретик Е. Берштейн зазначав, що демократія – це відсутність класового панування.....такий стан суспільства, в якому жоден клас не користується соціальними привілеями. Якщо вести мову про соціальну, класову стратифікацію суспільств, аби отримати таку ситуацію рівних можливостей, треба повернутися до утопій Т. Мора, Т. Кампанелли або ідей і великого соціального експерименту К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, кінцевий результат якого на кінець XX століття добре відомий і потребує куди глибшого осмислення.

Є всі підстави серйозно задуматися над думкою великого французького філософа, історика, суспільствознавця сучасності А. Токвіля, який зазначав: «Мені здається, що якби зараз встановився деспотизм у демократичних суспільствах, то він мав би інший характер: він був би менш жорстким, але більш всеохоплюючим...» [Там само, с. 496-497]. Така думка потребує більш ретельного опрацювання в тому плані, чи стали люди в епоху постмодерну дійсно кращими, більш гуманістичними, а головне – чи не використовується демократія далеко не в інтересах людини, з тим, аби не лише максимально зреалізувати її інтереси, задовольнити потреби, але й зробити більш цивілізованою, людинолюбною.

Де найпотужніші коріння зміцнення демократії і, одночасно, породження нею суттєвих суспільних проблем? Безумовно, вони знаходяться в економіці, в системі економічного господарювання. Коли С. Хантінгтон розмірковував про так звану третю хвилю демократизації, то пов'язував її найперше з лібералізаційними процесами в економіці. І. С. Хантінгтон, і Ф. Фукуяма, серед інших видатних вчених сучасності не лише акцентують увагу на інтенсивній поляризації людей на бідних і багатих але й на тому, що в умовах глобалізації, особливо після 1970-х років XX століття, спостерігається тенденція зменшення серед нього класу, який становить економічну основу демократії. При цьому лібералізм економічний посилює і стимулює формування лібералізму політичного, що суттєво гальмує демократизаційні процеси у тих країнах, де намітився і здійснюється перехід від тоталітаризму, авторитаризму до демократії. Отже, саме держава має слідувати і від-

шукувати засоби, які би не дали можливості економічній і соціальній нерівності в окремих соціумах вийти за межі того, коли така нерівність породжує надто негативні процеси.

В широкому соціогуманітарному плані, домінуючим феноменом щодо демократії є феномен «справедливості». Окремі дослідники вживають навіть термін «міжпоколінська справедливість», маючи на увазі перш за все те, що ні одне покоління не повинно мати якісь переваги над іншим і не повинно утискуватися за рахунок процвітання іншого. Інша справа, якщо покоління в цивілізованому плані намагається поліпшити життя на краще, у порівнянні з тим, яке воно отримало від своїх попередників. Так, середнє покоління у суспільстві не має ніяких, підстав користуватися якимись перевагами у порівнянні з тими поколіннями, які йдуть йому на зміну (діти, молодь), або завершують свій життєвий шлях (пенсіонери, ветерани, люди похилого віку). Така справедливість досягається не лише за наявності певного рівня соціальної свідомості але й шляхом реалізації відповідної державної соціальної політики.

І ще два зауваження принципового значення.

Перше. Демократія – це форма правління державою, що здійснюється найперше двома шляхами: а) пряме народовладдя (пряма демократія) – держави поліси в роки античності та новгородське віче в Росії); б) управління суспільством (державою) через обираємих народом представників (представницька демократія). Як відомо перша (пряма демократія) фактично зникла, а от друга (представницька) набула розвитку і стала надто поширеною і різнобарвною. І це тому, що демократія великою мірою потребує набору певних правил, процедур і умов, завдяки яким забезпечується вільна і цивілізована конкуренція тих багатьох суб'єктів політичного процесу, які борються за владу, агрегуючи найрізнобарвніші інтереси людей, груп, організацій, партій тощо. Все більша диференціація суспільств і носіїв таких інтересів і потребують оптимального вибору моделі демократії у кожній окремо взятій країні у конкретну історичну добу.

Зауваження друге. Демократія – це великою мірою свобода, яка, на думку Ж.-Ж. Руссо не полягає у якійсь формі правління, але знаходиться у серці кожної людини. Звідси, як мінімум, два концентровані висновки. Перший: демократія не є якимось однозначним явищем (феноменом), котрий можна сліпо копіювати. Як пише відомий азербайджанський філософ Р. Мехтієв «народи мають самі визначати – що таке демократія і що саме

робить її повноцінною практикою суспільно-політичного устрою, який віками захоплював людство» [9, с. 11]. Другий висновок: принципового значення набуває питання вибору шляху до демократії. Їх багато, але основні такі: революція (відома і добре досліджена практика); еволюція (шлях більшості, найперше європейських країн); шлях зовнішнього впливу (Німеччина, Італія, Японія після другої світової війни); демократична трансформація зверху (післяфранкістська Іспанія, Бразилія. Шлях, що подібний до еволюційного); змішана модель демократизації.

Проблема цих шляхів, їх вибір – предмет окремої і великої розвідки, а тут зазначається лиш одне – вибір такого шляху – справа конкретного народу.

В кожній країні демократія має свої, лише їй притаманні особливості. Це добре проілюстрував А. Токвіль, який стверджує, що американська демократія: а) почала розвиватися з «нуля», оскільки американське суспільство проминуло феодалізм; б) в США демократизація була достатньо успішною, оскільки мала місце велика децентралізація місцевого самоврядування; в) розвивалася в умовах великої імміграції, коли іммігранти привезли в країну волелюбство, прагнення свободи і демократії тощо [16]. Суперечливість, неоднозначність демократичних процесів в сучасній Російській Федерації добре пояснює у своїх працях російський політолог А. Авторханов [1] і т. ін. Що стосується України то «волелюбність, потяг до справедливості, колективістських форм облаштування життя, народовладдя, – стверджуємо ми, – були притаманні українству ще задовго до появи першої в історії слов'янства – Київської Русі» [3, с. 21–22]. Вже це засвідчує, що сліпо перейматися чужими зразками демократичного розвитку й облаштування життя українства немає абсолютно ніяких потреб. Можна лише взяти і удосконалити краще з досвіду інших країн і народів.

Маємо надто великий набір моделей демократії: анархістська (безвладдя); електронна (використання комп'ютерних систем, технологій); елітарна (правління еліт, що змінюються); ліберальна (верховенство права); плебісцитарна (обмеження волевладдя народу схемою «схвалити» чи «заперечити»); плюралістична (не особа, народ аде група є рушійною силою у політиці); рефлексуюча (акцент на процедурі управління); субсидіарна (багаторівнева, пов'язана із поділом функцій між суб'єктами управління); учасницька (великої кількості людей в управлінні) і т. ін. Реально постає потреба якщо не визначення кращої, то бодай порів-

няння таких моделей, що однак, не дає належного результату, оскільки демократію, її сенс, соціальну потребу слід розглядати в конкретно-історичному, соціальному, часовому та багатьох інших вимірах. У всякому випадку у XXI столітті, мабуть, найпопулярнішими є ліберальна і субсидіарні моделі демократії. В таких моделях є найбільш запитані часом і ситуацією цінності. Так у ліберальній демократії це: домінування права, представництво народу в органах влади і управління, пріоритет прав і свобод людини (громадянина), відсутність (певна) силових, насильницьких методів управління. З цією моделлю демократії помітно кореспондується модель субсидіальної демократії, основу якої становить раціональний поділ влади, розподіл владних повноважень між усіма суб'єктами управління (субсидіарність), децентралізація влади. За такої моделі управління суспільним розвитком широка і пряма участь громадян, вважають фахівці, використовується менше, але на перший план виходить широкий діалог держави і громадянського суспільства: посилюються елементи дорадчого, консультативного та іншого характеру, включаючи фактори учасницької демократії. Прогностично є підстави вважати що у подальшому, найперше у високо розвинутих (економічно, політично, соціально і т. ін.) суспільствах матимемо досить ефективне поєднання моделей ліберальної і субсидіарної демократії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Короткий політико-цивілізаційний дискурс демократії як міфу і реальності впорядкування суспільного буття, дає підстави сформулювати такі узагальнюючі висновки.

1. Ідеал демократичного устрою людського життя був і залишається одним з найбільш привабливих і, одночасно, протирічливих і суперечливих політичних ідеалів. Дискусії навколо демократичного врядування продовжуються тому, що життя великих людських спільностей до сьогодні все ще не зорганізоване на засадах справедливості, належного забезпечення прав і свобод людини. Демократія, зазначив Авраам Лінкольн, «залишається останньою найбільшою надією на формування влади, що буде спроможною забезпечити гідне життя людей». У зв'язку з цим, доходимо до декількох наступних висновків: а) демократія не є якимось ідеальним варіантом облаштування суспільного, політичного життя, людських відносин; б) демократія – це не лише наявність певних соціальних інститутів, але й взаємини та процедури, за якими

вона здійснюється; в) демократію не можна абсолютизувати з відповідним політичним режимом, оскільки навіть найнегативніший політичний режим може, водночас, мати й елементи демократичного характеру; г) основним елементом всякої демократії є люди, взаємини між якими і засвідчують демократичність суспільного життя.

2. За багатьох обставин об'єктивного характеру демократія може розглядатися як міф (ідеалізований варіант впорядкування суспільного буття) і як реальність, понад усе в конкретно-історичному плані, в тому числі не лише як модель, але й реальна практика облаштування життя великих людських спільностей (соціумів), включаючи і геополітичний, територіальний та інші рівні.

3. За усієї різноманітності визначень феномену «демократія» скоріше всього треба дотримуватися точки зору (за визначенням відомого українського політолога О. Бабкіної), що це створені тривалим розвитком цивілізації спосіб і умови діалогу, компромісного узгодження, взаємного обмеження суперечливих і конфліктних інтересів, посягань і переконань різних суб'єктів соціального процесу («Персонал», № 2/2007). Саме спосіб і умова. Спосіб – це те, як відрегульовані відносини найбільшої кількості соціальних суб'єктів. У різних країнах – це здійснено по-різному, звідки і велика множинність демократії. А умова – це певні – політичні, правові, соціальні, духовно-моральні детермінанти, що пояснюють демократії у практичному відношенні.

Світ живе сьогодні в двох вимірах. З одного боку, іде процес інтеграції країн, під впливом глобалізаційних процесів, а, з другої, кожна країна намагається максимально зберегти свою індивідуальну особливість, національну виокремленість. Тобто, змагання за відповідні пріоритети, за лідерство останнім часом набули величезного розмаху. Це сповна стосується і демократизації, її розвитку і практичного функціонування.

4. Маємо брати до уваги те, що формування правових демократичних суспільств у постмодерну добу характеризується як поширенням і зміненням демократії, так і її хибністю, протиріччями, а тому в процесі дослідження демократичних процесів, особливо у державах пострадянського, постсоціалістичного простору феномен «демократія» пояснюють з такими прикметниками, як «силова», «авторитарна», «неоліберальна» та інші демократії [3, с. 5].

5. Без сумніву, ідеальної моделі демократії просто не існує, як і досить ризикованим, а то і загрозливим є просте копіювання чий-

хось моделей демократичного устрою. Демократію слід асоціювати із владою, системою правління, але найперше, з розвитком людини (особистості), розвитком суспільства. А тому і «жорстко» класифікувати моделі демократії навряд чи слід – їх багато і вони надто різняться між собою.

6. Демократія була і залишається великою мірою удаваним, бажаним явищем, мріями людей про краще уладнання їх життя і, одночасно, вона є явищем достатньо конкретним, точніше, конкретно-історичним, коли йдеться про окрему особистість, державу, суспільство і, понад усе в конкретних вимірах.

Література:

1. Авторханов А. Технология власти. Москва : Прогресс, 1995. 451 с.
2. Алексис Токвиль. Демократия в Америке. Москва : Прогресс, 1992. 512 с.
3. Головатий М.Ф. Демократія: історія, теорія, практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та аспірантів-політологів. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 228 с.
4. Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2000. 472 с.
5. Короткий оксфордський політичний словник / пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с
6. Куртов А. Кресло президента или трон падишаха (продолжение темы). *Свободная мысль*. 2006. № 7–8. С. 77–90.
7. Мармазова Т. Осмислення функціональних аспектів політики в рамках політико-цивілізаційного дискурсу. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. Київ : Український центр політичного менеджменту, 2009. Вип. 18. 438 с. С. 8–18.
8. Мельвиль А.Ю. О траекториях посткоммунистических трансформаций. *Полис*. 2004. № 2. С. 64–75.
9. Мехтиев Р. На пути к демократии: размышляя о наследии. Баку : «Şərq-Qərb», 2007. 247–751 с.
10. Політологія: навчальний енциклопедичний словник –довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації / за наук. ред. д-ра політ. н. Хоми Н. М. [В.М. Денисенко, О.М. Сорба, Л.Я. Угрин та ін.]. Львів : «Новий Світ – 2000», 2014. 779 с.
11. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник / загальна редакція і укладання В.П. Андрущенко, М.І. Горлач. Київ – Харків : Рубікон, 1997. 397 с.
12. Толстоухов А.В. Філософія демократії: Есе. Київ : Новий друк, 2005. 160 с.
13. Философский «Энциклопедический словарь. Москва : ИНФРФ–М, 1998. 376 с.
14. Халипов В.Ф. Энциклопедия власти. Москва : Академический Проект : Культура, 2005. 1056 с.
15. 50/50: Опыт словаря нового мышления / под общ. ред. М. Ферро и Ю. Афанасьева. Москва : Прогресс, 1980. 560 с.
16. Tocqueville A. Democracy in America. № 4. 1961. P. 378; Токвиль А. Демократия в Америке. Москва : Прогресс, 1992. 481 с.

References:

1. Avtorkhanov, A. (1992). *Tekhnolohyia vlasty* [Power technology]. Moskva: Prohress, 451 p. [in Russian]
2. Aleksys, Tokvyl. (1992). *Demokratyia v Ameryke* [Democracy in America]. Moskva: Prohress, 512 p. [in Russian]
3. Holovaty, M.F. (2011). *Demokratiia: istoriia, teoriia, praktyka: navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. ta aspirantiv-politologiv* [Democracy: history, theory, practice: textbook. way. for students. higher textbook lock and postgraduate political scientists]. Kyiv: DP «Vyd. dim «Personal», 228 p. [in Ukrainian]
4. (2002). *Entsyklopediia politychnoi dumky* [Encyclopedia of Political Thought]. Kyiv: Dukh i Litera, 472 p. [in Ukrainian]
5. Maklina, I., Makmilana, A. (ed.) (2005). *Korotky oksfordskyi politychnyi slovnyk* [Short Oxford Political Dictionary]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko “Osnovy”, 789 p. [in Ukrainian]
6. Kurtov, A. (2006). *Kreslo prezidenta yly tron padyshakha (prodolzhenye temy)* [President’s chair or the king’s throne (continuation of the topic)]. *Svobodnaia mysl – Free thought*, no. 7–8, pp. 77–90.
7. Marmazova, T. (2009). *Osmyslennia funktsionalnykh aspektiv polityky v ramkakh politykotsyvilizatsiinoho dyskursu. Suchasna ukrainska polityka. Polityky i politolohy pro nei* [Understanding the functional aspects of politics in the framework of political-civilizational discourse. Modern Ukrainian politics. Politicians and political scientists about her]. Kyiv: Ukrainskyi tsentr politychnoho menedzhmentu, vol. 18, 438 p., pp. 8–18. [in Ukrainian]
8. Melvyl, A.Iu. (2004). *O traektoriyakh postkommunistycheskykh transformatsii* [On the trajectories of post-communist transformations]. *Polis*, no. 2, pp. 64–75.
9. Mekhtyev, R. (2007). *Na puty k demokratyy: razmyshlyia o nasledyy*. [Towards democracy: thinking about heritage]. Baku: «Şərq-Qərb», pp. 247–751. [in Russian]
10. Denysenko, V.M., Sorba, O.M., Uhryn L.Ia., et. al. (2014). *Politolohiia: navchalnyi entsyklopedychnyi slovnyk – dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredyatsii* [Political Science: educational encyclopedic dictionary – a guide for university students I-IV levels of accreditation]. Lviv: «Novyi Svit – 2000», 779 p. [in Ukrainian]

11. Andrushchenko, V.P., Horlach, M.I. (1997). *Sotsialna filosofii: Korotkyi Entsyklopedychnyi Slovnyk* [Social Philosophy: A Short Encyclopedic Dictionary]. Kyiv – Kharkiv: Rubikon, 397 p. [in Ukrainian]
12. Tolstoukhov, A.V. (2005). *Filosofii demokratii: Ese* [Philosophy of Democracy: Essays]. Kyiv: Novyi druk, 160 p. [in Ukrainian]
13. (1998). *Fylosofskyi Entsyklopedycheskyi slovar* [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Moskva: YNFRF – M, 376 p. [in Russian]
14. Khalypov, V.F. (2005). *Entsyklopedyia vlasty* [Encyclopedia of power]. Moskva: Akademicheskyyi Proekt: Kultura, 1056 p. [in Russian]
15. Ferro, M., Afanasyev, Y. (ed) (1980). *50/50: Opyt slovaria novoho myshlenyia* [50/50: The experience of a dictionary of new thinking]. Moskva: Prohress, 560 p. [in Russian]
16. Tocgeville, A. (1992). *Democracy in America*. № 4. 1961. R. 378; Moscow: Prohress, 481 p. [in Russian]